

TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ: TÜRKİYE-RUSYA KRİZİNİN ETKİLERİ

M. Nergis ATAÇAY¹

Özet

Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 1971 yılında başlamıştır. 1980'lerde iki ülkenin de dışa açık politikalar benimsemesiyle Türk-Çin ekonomik ilişkilerinin canlanmaya başladığı görülmektedir. 1990'larda ekonomik ilişkilerle birlikte karşılıklı resmi ziyaretler artmıştır ve 2000'lerin başından itibaren Türk-Çin ilişkileri daha da gelişmiştir. Türkiye, öncelikli olarak Çin ile ekonomik ilişkilerini ilerletmeyi hedeflemektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, 2000'lerin başından itibaren gelişme göstermiş olsa da istenilen düzeye ulaşamamıştır. Özellikle Türkiye aleyhine büyüyen ticaret açığı önemli bir sorundur ve karşılıklı yatırımlar çok düşüktür. İki ülke arasındaki Uyghur sorununun yanında, Türkiye'nin özellikle 1990'ların başından itibaren Çin'den siyasi beklentilerini de karşılayamadığı ve bu anlamda Çin'in Türkiye'nin karşısında yer aldığı pek çok konu olduğu bilinmektedir. Son dönemde, Arap Baharı, İran ve Suriye meselelerine ilişkin olarak da Türkiye ve Çin farklı taraflarda yer almıştır. Ortadoğu'daki enerji güvenliği ile ilgili çıkarlarını korumak için Rusya ile birlikte hareket eden Çin'in, 2015 yılının sonuna doğru Türkiye ile Rusya arasında ortaya çıkan kriz sonrasında Türkiye ile ilişkilerinin ne şekilde seyredeceği önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Çin İlişkileri, Çin-Rusya İlişkileri, Türkiye-Rusya Krizi

JEL Kodları: F5

SINO-TURKISH RELATIONS: EFFECTS OF TURKEY-RUSSIA CRISIS

Abstract

Sino-Turkish diplomatic relations began in 1971. As they adopted open door policies in the 1980s, Sino-Turkish economic relations began to develop. In the 1990s, mutual official visits increased and Sino-Turkish relations have been improved more since the beginning of the 2000s. Turkey primarily aims to develop economic relations with China; however their economic relations have not reached the desired level. Turkey's trade deficit against China is an important problem and mutual investments have been low. In addition to the Uyghur issue, Turkey has failed to satisfy its political expectations from China and there have been a number of issues that China has been at the opposite side. Recently, Turkey and China stand at the opposite sides regarding the Arab Spring, Iran and Syria issues. It is an important question how the relationship between China which has acted with Russia in order to protect its interests on energy security in Middle East, and Turkey be affected by the crisis emerged between Turkey and Russia through the end of 2015.

Keywords: Sino-Turkish Relations, Sino-Russian Relations, Turkey-Russia Crisis

JEL Codes: F5

---

¹ Doktor, nergisatacay@hotmail.com .

GİRİŞ

1970'lerin sonunda başlayan reform döneminde, Çin bazı yıllarda iki haneli rakamlara ulaşan ekonomik büyüme oranları kaydetmiştir ve "açık kapı" politikasıyla dış ticaretini ve aldığı doğrudan yabancı yatırımları hızla arttırarak yüksek döviz rezervlerine sahip olmuştur. Reform döneminin başında, dünya ticaretindeki payı sadece yüzde 1 iken 2009 yılında Almanya'yı geçerek dünyanın en büyük ihracatçısı olmuştur ve 2014 yılında ABD'yi geçerek en fazla doğrudan yabancı yatırım alan ülke olmuştur. Milli gelir açısından ABD'den sonra ikinci sırada yer alsa da Çin, 2014 yılı sonuna yaklaşırken Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre satın alma gücü paritesi açısından ABD'yi geçerek "dünyanın en büyük ekonomisi" unvanını kazanmıştır. Çin ekonomisi, 1997 yılında yaşanan Asya Krizi'ni neredeyse hiç etkilenmeden atlattığı ve 2008 yılından itibaren yaşanan küresel ekonomik krize rağmen sürdürülebilirlik konusunda sorunlar yaşasa da yılda ortalama yüzde 7 büyüme oranını korumuştur. Çin, kırk yıla yaklaşan reform sürecinde sergilediği ekonomik performans sonucunda bölgesel ve küresel bir güç olmuştur ve bu nedenle hem gelişmekte olan ülkelerin hem de gelişmiş ülkelerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Çin'in ekonomik gelişmesini ve uluslararası düzende elde ettiği yeri izlemek kadar Çin ile ilişkileri geliştirmek ya da en azından belirli bir seviyede tutmak da ülkeler için önem kazanmıştır. Bu çerçevede, 1980'lerin başından itibaren Çin ile özellikle ekonomik ilişkilerini geliştirmek Türkiye açısından çok önemli hâle gelmiş; ayrıca aynı süreçte iki ülke arasındaki siyasi, askeri ve kültürel ilişkiler de aşama aşama gelişmiştir.

Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler 1971 yılında başlamıştır; ancak 1970'ler boyunca temelde ideolojik farklılıklar ve iki ülkenin de dışa kapalı ve ithal ikameci ekonomik politikalar izlemesi yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmemiştir. 1980'lerde, bir yanda Çin'in reform dönemine girmiş olmasının ve "açık kapı" politikası uygulamaya başlamasının, diğer yanda da Türkiye'nin de dışa açılma politikasını benimsemesinin etkisiyle Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin canlanmaya başladığı görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da ortaya çıkan yeni siyasi durumun bir sonucu olarak 1990'ların ortasına kadar dalgalı seyreden Türk-Çin ilişkileri, 2000'li yılların başından itibaren özellikle üst düzey ziyaretlerin yoğunlaştığı ve ilişkilerin geliştiği bir döneme girmiştir.

1970'lerin başından itibaren Türk-Çin ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde, örneğin Çin-Rusya ilişkilerinden farklı olarak, iki ülkenin ne çok yakınlaştığını ne de aşırı gerginliklerle dolu dönemler geçirdiğini söylemek mümkündür. Türkiye, diğer ülkeler gibi 1980'lerin başından itibaren hızla büyüyen Çin pazarından ve yatırımlarından pay almak istemektedir. Buna ek olarak, özellikle de Çin'in Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olduğu düşünüldüğünde, Türkiye gerekli durumlarda uluslararası ve bölgesel meselelerde Çin'in siyasi desteğini almayı amaçlamaktadır. Öte yandan, Çin'in ekonomik açıdan Türkiye'ye ihtiyaç duymadığı açıktır; ancak reform politikalarının genel özelliğine uygun olarak pragmatik bir dış politika anlayışı benimseyen Çin, jeopolitik önemi ve bölgesel gücü giderek artan Türkiye ile ilişkilerini belli bir seviyede tutmaya özen göstermiştir.

Bilindiği üzere, Ortadoğu yakın tarihi istikrarsızlıklar ve savaşlarla dolu bir bölgedir. 19. yüzyılın başından itibaren, kendi çıkarlarını korumak amacıyla bölgede pek çok ülke etkin olmaya çalışmış ve bölgeye müdahalede bulunmuştur. Ortadoğu, son dönemde de Arap Baharı'nın etkileri, İran ve Suriye meseleleri yüzünden istikrarsız bir tablo sunmayı sürdürmektedir. Türkiye ve Çin'in ekonomik ve güvenlik ile ilgili çıkarları açısından Ortadoğu'nun istikrara kavuşması önem taşımaktadır. Ortadoğu'da yaşananlar, Türkiye'ye ekonomik sorunlar getirmekte; ancak esas olarak sınırlarında ortaya çıkan sorunlar, uzun dönemli etkileri olacağı açık olan mülteci meselesi ve Rusya ile yaşadığı kriz gibi üçüncü ülkelerle yaşanan sorunlarla karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır. Enerji tüketimi çok fazla olan Çin ise temelde enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak amacıyla Ortadoğu'da son dönemde yaşanan sorunlara müdahil olmuştur ve İran ve

Suriye meselelerinde Rusya ile birlikte hareket ederek daha önce başka bazı durumlarda da olduğu gibi Türkiye'nin karşısında yer almıştır.

Her ne kadar Ortadoğu'nun mevcut durumu ve geleceğine ilişkin olarak farklı taraflarda yer alsalar da 2000'lerin başından itibaren Türkiye ve Çin arasındaki karşılıklı resmi ziyaretler artmış ve potansiyelin altında da olsa ekonomik ilişkiler gelişmiştir. Öte yandan 24 Kasım 2015 tarihinde, Suriye'ye hava operasyonu yapmak üzere gönderilmiş olan bir Rus savaş uçağının uyarılara rağmen Türk hava sahasını ihlal etmesi sonucunda Türkiye tarafından düşürülmesiyle ortaya çıkan Türkiye ile Rusya arasındaki kriz sonrasında, Türk-Çin ilişkilerinin seyrinin nasıl etkileneceği önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya tarafından bir dizi ekonomik yaptırım uygulanmasıyla derinleştirilen bu krizin, her iki ülkenin de birbirine ihtiyacı olduğu göz önünde bulundurulduğunda zamanla bir nebze de olsa yumuşayacağı düşünülmektedir; ancak son dönemde Çin'in bölgede Rusya ile birlikte hareket ettiği düşünüldüğünde, krizin Türk-Çin ilişkileri üzerindeki etkilerini tartışmak anlamlıdır. Bu çalışmada, Türkiye-Rusya krizi sonrasında Türk-Çin ilişkileri ile ilgili öngörülerde bulunabilmek için Türkiye ile Rusya arasında yaşanan kriz ile ilgili kısaca bilgi verildikten ve son durumda birlikte hareket etme nedenlerini açıklayabilmek amacıyla Çin-Rusya ilişkilerinin tarihsel arka planı sunulduktan sonra 1970'lerin başından günümüze kadar Türk-Çin ilişkilerinin nasıl geliştiği özetlenmektedir. Sonuçta, Çin dış politikası, özellikle Türkiye ve Rusya ile olan ilişkileri üzerinden, kısaca analiz edilerek Türk-Çin ilişkilerinin geleceği hakkında öngörüler ortaya konulmaktadır.

I. TÜRKİYE-RUSYA KRİZİ

Rusya, Çin'in desteğini de alarak Suriye'deki rejimi desteklemektedir ve iki ülkenin BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'ye ilişkin kararlarını dört kez veto etmesi bu desteğin en önemli göstergesi olmuştur.² Siyasi desteğin yanında, Rusya bölgede belirli bir askeri varlık da göstermektedir ve zaman zaman hava operasyonları yapmaktadır. Rusya'nın bölgedeki askeri mevcudiyetinin Suriye'deki dengeleri değiştirecek güçte olup olmadığı tartışılmaktadır; ancak Rusya'nın, Suriye'ye silah satması, Tartus'ta donanma bulundurması ve Suriye'nin Rusya'ya Sovyetler Birliği döneminden borcunun kalmış olmasının yanında, temel amacı bölge üzerinde şimdi ve gelecekte söz sahibi olmak istemesi olarak görülmektedir.³ Rusya'nın bu nedenlerle bölgede gerçekleştirdiği hava operasyonlarından biri, Türkiye ile arasında etkileri hâlâ devam eden bir krize yol açmıştır.

24 Kasım 2015 tarihinde, Türkiye tarafından bir Rus savaş uçağının uyarılara rağmen Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürüldüğü açıklanmıştır. Aynı gün, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rus uçağının hava sahasını ihlal etmiş olduğunu reddetmiş ve Türkiye'ye karşı suçlayıcı açıklamalar yapmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov vatandaşlarına Türkiye'ye gitmemelerini tavsiye etmiş ve Rusya Genelkurmay Başkanı Türkiye ile bütün askeri diyalogun kesildiğini açıklamıştır.⁴ Bu askeri kriz, izleyen günlerde, Rusya'nın bu konuya ilişkin yaptırımlar uygulama kararıyla Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya'nın yaptırımları arasında Türk şirketlerine yönelik kısıtlamalar, bazı gıda maddelerinin ihracatının durdurulması, Türkiye'ye yapılacak turizm turlarının iptal edilmesi, bazı uçak seferlerinin iptali ve vizesiz seyahat uygulamasının kaldırılması sayılmaktadır. Bunlara ek olarak Rusya tarafından Türkiye'den gelen turların ve Karadeniz'deki Türk gemilerinin daha sıkı

² *Milliyet*, 20.11.2015, (05.03.2016).

³ *Sabah*, 15.10.2011, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150916_suriye_rusya-jonathan_marcus_analiz, (26.02.2016).

⁴ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (18.03.2016).

denetlenmesine karar verilmiştir ve hatta Rus üniversiteleri ile Türk üniversiteleri arasındaki işbirliklerinin sonlandırılması da sözkonusu edilmiştir. 3 Aralık'ta, Rusya Enerji Bakanı Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğalgaz taşıyacak olan "Türk Akımı" projesinin askıya alındığını açıklamıştır⁵ ve Aralık ayı içinde Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanı tarafından Akkuyu nükleer santrali projesinin de yaptırımlar arasına alınabileceği ifade edilmiştir.⁶ 4 Aralık'ta, Rusya donanmasına ait "Caesar Kunikov" isimli savaş gemisi İstanbul Boğazı'ndan geçerken güvertede bir Rus askerinin omzunda füze taşıması, iki ülke arasındaki gerilimi tırmadığıdır. Aynı geminin 4 Mart 2016 tarihinde İstanbul Boğazı'ndan tekrar geçişinde havadan, denizden ve karadan geniş güvenlik önlemleri alınmıştır.⁷ Bu krizin her iki ülkenin de birbirine ihtiyaçları olması nedeniyle çok da uzun sürmeyeceği beklenmektedir⁸ ve hatta Nisan ayı başında Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından gündemde olmadığı ifade edilmiş olsa da, Türkiye'yi ziyaret edeceği şeklinde söylentiler çıkmıştır.⁹ Türk-Rus ilişkilerinin nasıl seyredeceği konusu belirsizdir ancak şimdiden Türk ekonomisinin, özellikle de turizm sektörünün, bu krizden olumsuz yönde etkilendiği açıktır.¹⁰

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan bu krize, bir yanda Rusya'nın müttefiki olan diğer yanda da Türkiye ile ilişkileri geliştirme yolunda olan Çin'in nasıl bir tepki vereceği krizle ilgili akla gelen sorulardan biridir. 25 Kasım'da Çin Komünist Partisi'nin resmi yayın organı olan *People's Daily* çatısı altında yayın yapan, dolayısıyla da Çin'in resmi görüşünü ifade ettiği düşünülen *Global Times*, Türkiye ile Rusya arasında yaşanan krizin Soğuk Savaş'ın bitmesinden beri yaşanan en kritik zamanlar olarak görülebileceğini belirtmiştir ve Rusya'nın da karşılık olarak bir Türk uçağını düşürmesi ihtimali ve bu ihtimalin sonuçları üzerine bir analiz yapmıştır.¹¹ Öte yandan 1 Aralık'ta aynı gazetede Rusya'nın bu şekilde bir müdahalede bulunmasının bölgedeki varlığının meşruiyetini tehlikeye sokacağı ifade edilmiştir.¹² 22 Aralık'ta Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hong Lei, BM Güvenlik Konseyi'nin her ülkenin terörist güçlere karşı gerekli önlemleri alabileceği yönündeki kararına gönderme yaparak Türkiye'nin görevi Suriye'deki terörist hedeflere saldırmak olan Rus uçağını düşürerek teröre karşı uluslararası mücadele kampanyasına aykırı davrandığını ifade etmiştir.¹³ Çin'den gelen bu resmi açıklamayı, bir yanda Rusya'nın yanında durduğunu belli eden bir yanda da Türkiye ile ilişkilerine çok zarar vermeyecek ılımlı bir tepki olarak değerlendirmek mümkündür. *South China Morning Post* gazetesi 26 Kasım'da yayımladığı haberde, Çin'in Türkiye ile Rusya arasındaki krizle ilgili mesafesini koruyacağını ve aracı rolü üstlenmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁴ *Global Times*'a göre, Suriye sorununun gidişatının Türkiye-Rusya krizinin çözümünde rolü büyüktür ve Rusya bir düşman daha edinmek istemediği için Türkiye ile yaşadığı bu krizi daha da derinleştirmeyecektir.¹⁵ Bu ılımlı açıklamalara rağmen Çin, Şubat 2016'da Türk vatandaşlarına vize için yerel yönetimlerden davet edilme şartı koşmuştur ve bu kararın Türkiye-Rusya krizinden

⁵ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, (18.03.2016).

⁶ <http://www.haberplatosu.com/rusya-turk-akimi-ve-akkuyu-da-yaptirimlara-dahil-edilebilir/4597/>, (12.04.2016).

⁷ *Milliyet*, 04.03.2016, (12.04.2016).

⁸ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_rusya_turkiye, (18.03.2016)

DEİK Başkanı Ömer Cihad Vardan, Türkiye-Rusya krizi ve Türk ekonomisine etkilerine ilişkin verdiği röportajda, iki ülkenin önemli ticaret ortakları olduğu, karşılıklı yatırımlar ve hatta 20.000 civarında Türk-Rus aile düşünüldüğünde Türk-Rus ilişkilerinin fazla zaman almadan düzeleceğini ifade etmiştir (*Hürriyet Daily News*, 11.01.2016).

⁹ *Hürriyet*, 09.04.2016, (14.04.2016).

¹⁰ *Sabah*, 28.12.2015 (12.04.2016), *Hürriyet Daily News*, 11.01.2016, (08.04.2016).

¹¹ *Global Times*, 25.11.2015, (13.04.2016).

¹² *Global Times*, 01.12.2015, (13.04.2016).

¹³ *International Business Times*, 22.12.2015, (10.04.2016).

¹⁴ *South China Morning Post*, 26.11.2015, (10.04.2016).

¹⁵ *Global Times*, 01.12.2015, (13.04.2016).

kaynaklandığı şeklinde yorumlar yapılmıştır.¹⁶ Bu değişiklik Türk vatandaşlarının kişisel turistik vize başvurularının kabul edilmeyeceği ve sadece turistik amaçlı grup vize başvurularının kabul edileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca, resmi makamlarca onaylanmamış olsa da Çin'den Türkiye'ye turistik amaçlı gidilmemesi şeklinde bir takım uyarılar yapıldığı da ifade edilmektedir.¹⁷ Bu tür kararların, Türkiye'de yaşanan terör saldırıları da düşünüldüğünde, doğrudan Türkiye-Rusya krizi yüzünden alındığını kesin olarak söylemek mümkün değildir; ancak Türk-Çin ilişkilerin bu krizden nasıl etkileneceği önemli bir soru olmaya devam etmekte ve bu sorunun yanıtı hakkında fikir sahibi olabilmek için öncelikle Çin'in Rusya ve Türkiye ile ilişkilerini gözden geçirmek gerekmektedir.

II. ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Çin'in üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler üzerinde her zaman belirli etkilere sahip olmuştur. Bu anlamda, tarihsel olarak analiz edildiğinde Çin-Rusya ilişkilerinin de Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerde belirli etkilere sahip olduğu görülmektedir. Türkiye ile Çin arasında 1971 yılında diplomatik ilişkilerin başlamasını bile dolaylı olarak Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 1950'lerin ortasından itibaren bozulmasının bir sonucu olarak görmek mümkündür. Bu nedenle, Türk-Çin ilişkilerini anlamak ve geleceği hakkında öngörülerde bulunabilmek için öncelikle Çin-Rusya ilişkilerini tarihsel olarak kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Soğuk Savaş döneminin başında ideolojik nedenlerle Çin ve Sovyetler Birliği yakın ilişkiler içindeydi (Eder, 2014: 17). 1949 yılında, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), kurulduktan sonra Sovyetler Birliği ile "dostluk anlaşması" imzalamıştır ve bu dönemde Çin'e gönderilen Sovyet uzmanların hem Çin-Japon savaşından hem de iç savaştan yeni çıkmış olan Çin'in ayağa kalkmasında rolü büyük olmuştur (Garver, 2016: 55-56). Ancak 1950'lerin ortasından itibaren, Kore Savaşı (1950-53), iki ülkenin sosyalizmi farklı yorumlamaya başlaması, Çin-Hindistan sınır sorununda Rusya'nın Çin'i desteklememesi ve Mao Zedong'un Sovyetler Birliği'ni Batı'ya tavizler vermekle suçlaması gibi nedenlerle iki ülke arasındaki ilişkiler aşama aşama bozulmuştur (Güneş, 2015: 840). Ayrıca, Rusya 1957 yılında Çin'le yaptığı nükleer silah işbirliği anlaşmasını rafa kaldırmıştır (Garver, 2016: 146). Sonuç olarak 1960'ların başından itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler en alt seviyeye indirilmiş, Sovyetler Birliği dostluk anlaşmasını feshetmiş ve Çin'deki uzmanlarını geri çekmiştir (Garver, 2016: 158). Sovyetler Birliği ile ilişkileri bozulan Çin, ABD ile yakınlaşmaya başlamış ve bu yakınlaşmanın sonuçlarından biri 1972 yılında ABD Başkanı Richard Milhous Nixon'ın Çin'i ziyaret etmesi olmuştur. Öte yandan 1971 yılında Çin'in Birleşmiş Milletler (BM) üyeliğine kabul edilmesi ve BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olması o dönemde Çin-ABD yakınlaşmasının en önemli sonucu olmuştur (Güneş, 2015: 841). BM üyeliğinin sonucunda, Türkiye de 1971 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni (ÇHC) tanımıştır.¹⁸

Çin-ABD yakınlaşmasını tehlikeli gören Sovyetler Birliği, 1982 yılında Çin'e karşı daha yumuşak politikalar izlemeye başlamıştır. Bir yanda ticari ilişkilerinde ABD'den beklediği faydayı sağlayamayan ve diğer yanda da ABD'nin Tayvan'a desteğinden rahatsız olan Çin de Sovyetler Birliği'ne yeniden yaklaşmaya başlamıştır (Eder, 2014: 22-23). Çin ve Rusya, Soğuk Savaş'ın

¹⁶ *Hürriyet*, 14.02.2016, (14.04.2016).

¹⁷ *Vatan*, 05.02.2016, (14.04.2016).

¹⁸ Türkiye'nin ÇHC'yi tanınması, Tayvan'ın değil ÇHC'nin Çin'in tek temsilcisi olarak görmesi anlamına gelmektedir. Tayvan sorunu, 1949 yılında ÇHC kurulduğunda 1912'den beri Çin'de iktidarda olan Kuomintang liderlerinin Tayvan'a gönderilmesi ve bu liderlerin Taiwan'da Çin'in gerçek yöneticileri olduklarını ilan etmeleriyle ortaya çıkmıştı. Türkiye, 1971'e kadar Tayvan'ı tanıyan tarafta yer almıştı.

sonuna kadar “eşit mesafe politikası” uygulamış ve 1994 yılında “yapıcı işbirliği” anlaşması imzalamışlardır (Güneş, 2015: 841). İki ülke, 1996 yılında Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile birlikte bölgede güvenliğin ve işbirliğinin artırılması amacıyla oluşturulmuş olan ve sonradan “Şanghay İşbirliği Örgütü” (ŞİÖ) adını alacak olan “Şanghay Beşlisi”nin kurucu ülkeleri arasında yer almıştır ve aynı yıl uluslararası düzende Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan dengesizliklere karşı “stratejik ortaklık” kurmuşlardır (Garver, 2016: 540). 2000 yılında Putin’in devlet başkanı olmasından sonra, Çin ile Rusya arasındaki ilişkiler daha da gelişmiştir ve 2001 yılında yeniden “dostluk anlaşması” imzalanmıştır (Güneş, 2015: 841, Eder, 2014: 25). Çin ile Rusya arasındaki ilişkilerin gelişmesinde 2000’lerin başında yapılan BRIC sınıflandırmasının da rolü olduğu düşünülebilir.¹⁹

Öte yandan, Çin-Rusya ilişkilerinin belirli dönemlerde iniş-çıkışlar yaşamaya devam ettiği görülmektedir. 2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül olaylarından sonra Rusya ABD’ye yaklaşmıştır; ancak 2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgal etmesinden sonra yüzünü yeniden Çin’e çevirmiştir (Eder, 2014: 26). İki ülke arasında “stratejik ortaklık” kurulmasının onuncu yılı olarak 2006 yılı Çin’de “Rus Yılı” ve 2007 yılı da Rusya’da “Çin Yılı” olarak kutlanmıştır. 2008 yılında Rusya Devlet Başkanı olan Dmitri Medvedev’in Asya-Pasifik bölgesine odaklanan dış politikasının sonucunda, çok kutuplu dünya vurgusuyla Rus-Çin ilişkileri bir aşama daha ilerlemiştir. Bu dönemde, Rusya’nın enerji ihtiyacı yüksek olan Çin’e petrol ve doğal gaz ihraç etmesi ve silah satması sonucunda iki ülke arasındaki ekonomik ve askeri ilişkiler daha da gelişmiştir (Hsu-Soong, 2014: 78-79). Ayrıca, yakın ilişkilerin göstergesi olarak Rusya, Çin’deki insan hakları ihlalleri ve Çin de Rusya’nın Çeçenistan’ı işgali karşısında sessiz kalmıştır (Hsu-Soong, 2014: 75-76).

Rusya’nın 21 Mart 2014 tarihinde Kırım’ı resmen topraklarına katması sonucu ABD ve AB’den tepki görmesi üzerine Çin’e olan ihtiyacı artmıştır. Diğer yanda, ABD’nin Asya-Pasifik’e odaklanması, Arap Baharı, Suriye ve İran sorunlarının Rusya kadar Çin açısından da enerji güvenliğine tehdit olarak algılanmasıyla Çin ve Rusya ilişkileri bir yakınlaşmadan öteye geçmiş ve Ortadoğu konusunda bir ittifaka dönüşerek güçlenmiştir. Bu ittifak çerçevesinde Rusya ve Çin, İran ve Suriye rejimlerini destekleyerek özellikle ABD, Türkiye ve Suudi Arabistan’ın karşısında yer almıştır ve BM Güvenlik Konseyi’nde Suriye aleyhine dört kararı veto etmişlerdir. Rusya ile Çin’in birlikte hareket etmesi, iki ülkenin Güney Çin Denizi’nde ABD’ye karşı korumaya çalıştıkları çıkarları açısından da büyük öneme sahiptir (Güneş, 2015: 846). Bu çerçevede, Rusya ile Çin arasındaki askeri ilişkiler de ön plana çıkmaktadır. ABD ve AB, Tayvan’a sürekli silah sağlarken Çin’e ambargo uygulamaktadır ve buna karşılık Çin Rusya’dan en güçlü silahlarını satın almaktadır. İki ülke, NATO füze kalkanına karşı savunma konusunda birlikte hareket etmektedirler. Öte yandan Çin ve Rusya’nın siyasi ve askeri işbirliğinin sınırları bulunmaktadır. Rusya’nın aynı zamanda Çin’in bölgedeki rakipleri olan Vietnam ve Hindistan’a da savaş gemileri ve denizaltılar sattığı bilinmektedir (bkz. Güneş, 2015: 859). 1998 yılında Hindistan ve Pakistan’ın nükleer denemeler yapmasına iki ülke de tepki göstermiştir; ancak Rusya Hindistan’ı, Çin ise Pakistan’ı desteklemiştir. İki ülke, Kuzey Kore ve Japonya ile ilgili olarak da farklı politikalara sahiptir. Rusya, Tayvan sorunuyla ilgili sembolik olarak Çin’in yanında yer almaktadır; ancak Tayvan Rusya’nın Asya’daki önemli ticaret ortaklarından biridir ve Çin Rusya’nın Tayvan hükümeti ile yakın ilişkilerinden şikayet etmektedir. (Hsu-Soong, 2014: 77). Bu durum, Çin ve Rusya’nın her türlü işbirliğine rağmen birbirlerine rakip oldukları ve birinden birinin bir bölgede güç kazanması durumunda diğerinin ABD’ye yakınlaşacağı şeklinde yorumlanmaktadır (bkz. Güneş, 2015: 861). Çin artık 1950’lerde yaptığı gibi Rusya’nın liderliğinde hareket etmek istememektedir. Çin ve Rusya arasındaki stratejik ortaklık üçüncü bir ülkeye karşı olmaktan çok birbirlerini kontrol etmek amaçlı görünmektedir (Hsu-Soong, 2014: 78). İki ülkenin Türkiye ile ilişkileri de hem birbirleriyle hem de diğer ülkelerle olan ilişkilerine göre yeni bir şekil alacaktır.

¹⁹ Jim O’Neill tarafından 2001 yılında yapılan ilk BRIC sınıflandırmasında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin bulunmaktadır.

III. TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin 1971 yılında ÇHC'yi tanımasından hemen sonra iki ülke arasında ticari işbirliği anlaşması imzalanmıştır; ancak 1980'lerin başına kadar Türk-Çin ilişkileri, bir yanda Türk tarafının ideolojik kaygılarla temkinli olması, diğer yanda da iki ülkenin de dışa kapalı ekonomik politikalar uyguluyor olması nedenleriyle gelişmemiştir. 1970'lerin sonundan itibaren Çin, reform dönemine girmesiyle en önemli reform politikalarından biri olarak "açık kapı" politikasını benimsemiştir.²⁰ Aynı yıllarda, Türkiye de benzer şekilde liberalizasyon politikaları çerçevesinde dışa açık ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Türk-Çin ilişkileri, özellikle ekonomik ilişkilerin öne çıktığı yeni bir döneme girmiştir (Atlı-Ünay, 2014: 12). Bu çerçevede, 1980'lerin başından itibaren iki ülke arasında üst düzey ziyaretler yapılmaya başlanmıştır. Aralık 1982'de Cumhurbaşkanı Kenan Evren Çin'e ziyarette bulunurken Mart 1984'te ÇHC Cumhurbaşkanı Li Xiannian Türkiye'ye gelmiştir. Başbakan Turgut Özal, Temmuz 1985'te ve ÇHC Başbakanı Zhao Ziyang Nisan 1986'da karşılıklı resmi ziyaretlerde bulunmuşlardır.²¹

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi tüm dünya için etkileri hâlâ devam eden önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır ve uluslararası dengelerin yeniden tanımlanmasında rol oynamıştır. Türk-Çin ilişkileri açısından bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da ortaya çıkan yeni siyasi durum yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler 1990'ların ortasına kadar düşük düzeyde kalmıştır. Bu nedenle, bu dönemde iki ülke arasında yoğun bir şekilde karşılıklı resmi ziyaretler gerçekleşmemiş ve ilişkilerde gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir. 1990'ların ortasından itibaren Türkiye'nin bölgeye ilişkin olarak Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler kurma üzerine yeni bir politika oluşturmasıyla Türk-Çin ilişkileri yeniden gelişmeye başlamıştır (Çolakoğlu, 2012: 55-56).

1990'larda, Türkiye için Çin ile ilişkilerini geliştirmek farklı açılardan önem taşımaktaydı. Öncelikle, diğer gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye de hızlı büyüyen ekonomisi, genişleyen pazarı ve artan yatırımları nedeniyle Çin ile ekonomik ilişkilerini ilerletmek istemiştir. Bunun yanında, hem bölgesel hem de küresel anlamda uluslararası dengelerde artan gücü, özellikle de BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi olması nedeniyle siyasi açıdan da Türkiye Çin ile ilişkilerini iyi tutmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Türkiye, özellikle alternatif ucuz silah üreticisi olarak gördüğü Çin ile askeri açıdan da ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Çolakoğlu, 2012: 56). Çin tarafından bakıldığında ise Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek, ekonomik anlamda olmasa bile Türkiye'nin jeopolitik önemi ve bölgesel gücü nedeniyle önemliydi. Türkiye; NATO ve OECD üyesidir ve Avrupa Birliği üyelik sürecindedir, ayrıca Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya'da etkisi olan ve İslam dünyasında önemli bir yere sahip olan bir ülkedir (Zou, 2015: 14). Çin için Türkiye özellikle dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan Orta Asya üzerine politikaları açısından önem kazanmaktadır (bkz. Dellios-Yılmaz, 2008: 15, Tao, 2013: 5); ancak daha geniş bir perspektiften bakıldığında Türkiye'nin bölgesel ve küresel ekonomik kalkınmada önemli bir köprü niteliğinde olması da Çin açısından ön plana çıkmaktadır (Zou, 2015: 18). Ayrıca, G-20'nin en hızlı büyüyen ekonomileri arasında oldukları için Türkiye ve Çin bazı küresel ekonomik meselelerle ilgili ortak çıkarlara da sahiptir (Zou, 2015: 14-15). Bu nedenlerle, 1990'lara kadar ileri bir seviyeye ulaşmamış olan Türk-Çin ilişkileri bu yıllarda gelişmeye başlamıştır. 2000'lerin başından itibaren iki ülke arasında daha çok karşılıklı resmi ziyaret gerçekleştirilmiş olsa da yüksek düzeyde karşılıklı ziyaretlerin 1990'larda yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir. 1995 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve 1998 yılında Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit Çin'i ziyaret ederken, 2000 yılında Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in Türkiye'yi ziyareti sırasında

²⁰ Çin reform dönemini hazırlayan koşullar, reform dönemi gelişmeleri ve sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Meisner 1999, Naughton 2007, Bramall 2009, Sezen 2009, Macfarquhar 2011 ve Gökten 2012.

²¹ <http://pekin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121262>, (02.04.2016).

siyasi ve ekonomik konulara ilişkin, özellikle enerji üzerine anlaşmalar yapılmıştır (Ekrem, 2012: 10).

Karşılıklı ziyaretlerin yanında, 1980'lerde başlamış olan Türk-Çin ekonomik ilişkilerinin de 1990'larda geliştiği görülmektedir. Örneğin, 1992 yılında, Türkiye ile Çin arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve özellikle iki ülkenin özel sektörlerinin birbirine yakınlaştırılması amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ile Çin Uluslararası Ticareti Geliştirme Konseyi (CCPIT) arasında Türk-Çin İş Konseyi kurulmuştur.²² Öte yandan, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler genel olarak değerlendirildiğinde, 1990'ların ortasından itibaren Türkiye'nin Çin'e karşı ticaret açığı vermeye başladığı vurgulanmalıdır (Atlı-Ünay, 2014: 20-21). Değerleri aşağıdaki Tablo 1'de incelenebilecek olan iki ülke arasındaki ticaret, üretim yapılarının benzer olması nedeniyle tamamlayıcı olmaktan çok rekabetçi niteliktedir ve ticaret hacminin potansiyelin altında olmasında bu durumun payı büyüktür (Ekrem, 2012: 46, Tao, 2009: 73-74, Zou, 2015:17). 2015 yılında, Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülke olan Çin, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler içinde ancak on sekizinci sırada yer almaktadır.²³ Öte yandan son on yılda iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinde önemli gelişme kaydedildiği ve Çin'in Türkiye'nin Uzak Doğu'daki en büyük ve dünyadaki üçüncü büyük ticaret ortağı olduğunu belirtmek gerekmektedir.²⁴

Tablo 1. Türkiye'nin Çin ile Dış Ticaret Değerleri (Milyon)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1996	65.115	556.492	- 491.377	621.606
1997	44.375	787.457	- 743.082	831.833
1998	38.447	846.134	- 807.687	884.581
1999	36.649	894.813	- 858.164	931.462
2000	96.010	1.344.731	- 1.248.721	1.440.742
2001	199.373	925.620	- 726.247	1.124.993
2002	268.229	1.368.317	- 1.100.087	1.636.546
2003	504.626	2.610.298	- 2.105.672	3.114.924
2004	391.585	4.476.077	- 4.084.492	4.867.663
2005	549.764	6.885.400	- 6.335.636	7.435.163
2006	693.038	9.669.110	- 8.976.073	10.362.148
2007	1.039.523	13.234.092	- 12.194.569	14.273.615
2008	1.437.204	15.658.210	- 14.221.007	17.095.414
2009	1.600.296	12.676.573	- 11.076.277	14.276.869
2010	2.269.175	17.180.806	- 14.911.631	19.449.982
2011	2.466.316	21.693.336	- 19.227.019	24.159.652
2012	2.833.255	21.295.242	- 18.461.987	24.128.497
2013	3.600.865	24.685.885	- 21.085.020	28.286.751
2014	2.861.052	24.918.224	- 22.057.171	27.779.276
2015	2.414.934	24.873.449	- 22.458.515	27.288.383
2016*	266.036	3.982.263	- 3.716.227	4.248.299

* Ocak-Şubat Kaynak: TÜİK

²² http://www.deik.org.tr/Konsey/38/T%C3%BCrkiye_%C3%87in.html, (02.04.2016).

²³ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (16.03.2016).

²⁴ *China Daily*, 13.11.2015

1990'larda Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ilişkiler potansiyelin altında da olsa belirli bir gelişme göstermiştir; ancak bu yıllarda Türkiye'nin Çin'den beklediği siyasi desteği aldığını söylemek zordur. Özellikle Kıbrıs sorunu, Kosova, Bosna-Hersek, Karabağ ve PKK gibi konularda Çin Türkiye'nin yanında yer almamıştır. Öte yandan, Türkiye, Çin'in Ukrayna'dan hurda olarak satın aldığı uçak gemisi Varyag'ın Montrö Boğazlar Sözleşmesi açısından tartışmalı olmasına rağmen Boğazlar'dan geçmesine izin vermiştir (Çolakoğlu, 2012: 57). 1 Kasım 2002'de, Çin'in gemiyi eğlence için kullanacağı şeklinde taahhütte bulunmasıyla ve Çin ile ilişkileri geliştirmek amacıyla geminin geçişine izin verilmiştir. Çin gemiyi askeri amaçlarla kullanmayacağı sözünü tutmadığı gibi geçiş için Türkiye'ye vaat ettiği Çinli turistler de gelmemiştir.²⁵ Bunlara ek olarak Çin'in Türkiye'nin bölgedeki etkisini arttırmasını istemediği için ŞİÖ'ye üyeliğine karşı durduğu da bilinmektedir (Ekrem, 2012: 43-44).²⁶ Çin, Türkiye'nin Doğu Türkistan'a yatırım yapması dışında, yüzünü Orta Asya'ya çevirmesini istememektedir ve AB üyesi olmasını tercih etmektedir (Ekrem, 2012: 44). Türkiye açısından bakıldığında ise ŞİÖ üyeliği gibi büyük hedefler belirlemek yerine Çin ve Orta Asya ülkeleri ile olan ikili ilişkileri geliştirmenin daha iyi olacağı ifade edilmektedir (bkz. Ünay, 2015).

2000'li yıllarda, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler hem ekonomik alanda hem de karşılıklı resmi ziyaretlerin artmasıyla çok gelişmiştir. Nisan 2000'de, ÇHC Cumhurbaşkanı Jiang Zemin'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu ziyaret esnasında, iki ülke 19 Nisan 2000 tarihinde Türk-Çin ilişkilerini güçlendirmek için ortak bildiri imzalamıştır. Nisan 2002'de, ÇHC Başbakanı Zhu Rongji Türkiye'yi ziyaret ederken, birkaç ay sonra Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin de içinde bulunduğu Çin ziyareti olmuştur (Çolakoğlu, 2012: 57). 2004 yılı Kasım ayında, ÇHC Başbakan Yardımcısı Huang Ju'nun Türkiye ziyaretinde karşılıklı olarak ekonomik işbirliğinin ve yatırımların arttırılması dileklerinde bulunulmuştur (Ekrem, 2012: 10) ve Şubat 2005'te Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün Çin ziyareti sırasında Çinli firmaların Ankara-İstanbul Hızlı Tren projesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) olan ilgisi gündeme gelmiştir (Çolakoğlu, 2012: 57).²⁷

Ziyaretler esnasında iletilen dileklere rağmen, 2000'li yıllarda da Türk firmalarının Çin pazarında çok aktif olarak yer aldığını söylemek zordur. Çin'in düşük işgücü maliyetleri, büyüyen ihracat potansiyeli ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliğine rağmen uyguladığı yüksek gümrük vergileriyle elde ettiği avantajlar, diğer ülkelerin olduğu gibi Türkiye'nin de iç pazarını tehdit etmiştir (Tao, 2009: 74-75).²⁸ Hızlı büyüyen Çin pazarı dış yatırım için çok uygun olsa da Çin'deki Türk yatırımları istenilen seviyeye çıkarılamamıştır (DEİK, 2009: 30). 2004 yılında, Türk firmalarının ucuz üretim merkezi olarak gördükleri Çin'deki yatırımlarının 25-30 milyar ABD Doları değerinde olduğu ve her ne kadar diğer sektörlerde de bazı Türk firmaları faaliyet gösteriyor olsa da Çin'deki Türk firmalarının çoğunun tekstil sektöründe yer aldığı belirtilmiştir.²⁹ Türk firmaları, Çin'de vize kolaylıklarının olmaması, mevzuat, bürokrasi ve bankacılık sisteminin kendine özgü özelliklerinin olması, fikri mülkiyet haklarının iyi tanımlanmamış olması ve Çin'in DTÖ kurallarına tam olarak uymaması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (DEİK, 2009: 39-41). Öte yandan 2015 yılının sonuna doğru, Türkiye'nin Çin Büyükelçisi Ali Murat Ersoy'un yaptığı açıklamaya göre, Türk firmaları Çin'deki faaliyetlerini arttırmış ve jeneratör, ev aletleri, oto

²⁵ *Posta*, 11.08.2011, (24.03.2016).

²⁶ Türkiye, 2012 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü'ne "diyalog ortağı" olmuştur (Tao, 2013: 5).

²⁷ 2014 yılının Temmuz ayında faaliyete geçen Ankara-İstanbul hızlı tren demiryolu hattının 2. etabının altyapı, üst yapı ve telekomünikasyon işleri Çinli bir firma ile Türk bir firma ortaklığında gerçekleştirilmiştir. <http://www.haberler.com/hizli-trende-kesim-2-insaatini-cinli-crcc-cengiz-haberi/>, (01.04.2016).

²⁸ Çin, Türkiye'ye özellikle tekstil ürünlerinde ithalat kısıtlamaları uygulamıştır. 2013 yılına kadar, Türkiye Çin hakkında 63 anti-damping incelemesi başlatmıştır (Zou, 2015: 22).

²⁹ *Capital*, 01.08.2004, (16.03.2016).

parçaları üretimi ve alışveriş merkezi sahipliği ve yönetimi gibi tekstilden farklı sektörlere de kaydırılmışlardır.³⁰

Benzer şekilde, Tablo 1’de de görüldüğü üzere, Türkiye Çin’e olan ihracatını da istenilen düzeye çıkartamamıştır. 2005 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından Türkiye’nin Çin’e ihracatını hem miktar hem de ürün çeşitliliği açısından arttırmak amacıyla “Asya-Pasifik Stratejisi” başlatılmıştır (DEİK, 2009: 43). Dış Ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen’in 2006, 2007 ve 2008 yıllarında gerçekleştirdiği Çin ziyaretlerinde öncelikle Türk firmalarının Çin pazarlarına daha aktif bir şekilde girmeleri ve Türkiye’nin Çin ile ticaretinde artan açığın kapatılması konuları ele alınmıştır. Bunların yanında, 2007 yılında gerçekleşen ziyarette iki ülkenin teknolojik alanda işbirliği yapması vurgulanırken, 2008 yılında Çin’e Türkiye’deki nükleer santral ihalelerine girmesi teklifi yapılmıştır (Çolakoğlu, 2012: 58). 2009 yılının Haziran ayında, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün gerçekleştirdiği Çin ziyareti sırasında Türkiye’nin Çin karşısındaki ticaret açığının kapatılması için Çin’in Türkiye’deki yatırımlarının arttırılması, dünya çapında Türk-Çin ortaklıklarının desteklenmesi ve Çinli turistlerin Türkiye’yi tercih etmeleri için teşvik edilmesi konuları ele alınırken bölgesel ve uluslararası konularda birlikte hareket etme dilekleri de iletilmiştir (Çolakoğlu, 2012: 59). Bu ziyaretin hemen sonrasında, Türk-Çin ortaklığında biri Cezayir’de demiryolu³¹ ve diğeri Belarus’ta termik santral yapımı olmak üzere iki proje için imza atılması olumlu gelişmeler olarak karşılanmıştır.³² Öte yandan Türkiye’nin Çin karşısındaki ticaret açığını kapatmak için resmi ziyaretler esnasında belirlenen hedeflerin istenilen düzeyde gerçekleştirilemediği ve Tablo 1’de de görüldüğü üzere ticaret açığının büyüyerek sorun olmaya devam ettiği vurgulanmalıdır.

Türkiye’deki Çin yatırımlarının her ne kadar 2002 yılından beri Türkiye’de faaliyet gösteren Huawei gibi önemli şirketleri ve projeleri içerse de Çin’in toplam yatırımları içindeki payının da küçük olduğunu belirtmek gerekmektedir (Atlı-Ünay, 2014: 25-26). Çin, Türkiye’de yatırım yapan ilk 20 ülke arasında bile yer almamaktadır.³³ Tablo 2’de, 2013 ve 2014 yıllarında Çin’in en çok yatırım yaptığı 10 ülke görülmektedir ve Tablo 3, 2005-2014 yılları arasında Çin’in Türkiye’deki yatırımlarının miktarını göstermektedir. Tablo 3, Çin’in Türkiye’deki yatırımlarının toplam yatırımları içindeki payının ne kadar küçük olduğunu ortaya koymakta ve Tablo 2 ile karşılaştırıldığında Çin’den en çok yatırım alan on ülkeye göre Türkiye’deki Çin yatırımlarının ne kadar az olduğu bir kere daha görülmektedir. Çin Büyükelçisi Yu Hongyang, Çin Ticaret Bakanlığı istatistiklerine göre 2014 yılının ilk yarısında Çin’in Türkiye’deki yatırımlarının yüzde 47 arttığını ifade etmiştir; ancak aynı zamanda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin potansiyel seviyesinin altında olduğunu ve bu nedenle karşılıklı ziyaretlerin ve çalışmaların arttırılması gerektiğini de vurgulamıştır. Büyükelçi, aynı dönemde Türkiye’nin Çin karşısındaki ticaret açığının büyüme oranının bir önceki yıla göre yüzde 13 düştüğünü de belirtmiştir.³⁴ Ayrıca, Çin’in Türkiye’deki yatırımlarına ilişkin olumlu bir haber, 2016 yılının başında gelmiştir. Çinli Shangai Electric şirketi bir Türk elektrik üretim şirketinin çoğunluk hisselerini satın alarak Türkiye’de rüzgâr santral yapımına 2 milyar ABD Doları, güneş tarlası yapımına 10 milyar ABD Doları ve termik santral kurmak için 3 milyar ABD Doları değerinde yatırım yapmak için teklifte bulunmuştur.³⁵

³⁰ *China Daily*, 13.11.2015, (11.03.2016).

³¹ *International Railway Journal*, 24.06.2009, (02.04.2016).

³² *Sabah*, 28.09.2009, (02.04.2016).

³³ http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/uluslararasıYatirim/uluslararası-dogrudan-yatirim?_adf.ctrlstate=7qw62llz8_942&_afLoop=620581156026184&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D620581156026184%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1cw7ubjhu7_4, (28.03.2016).

³⁴ *Dünya E-Gazete*, 08.10.2014, (17.03.2016).

³⁵ *Milliyet*, 30.03.2016, (13.04.2016).

Tablo 2. Çin'in Doğrudan Yabancı Yatırımları
(10.000 ABD Doları)

Sıra*	Ülke	2013	2014
1	Hong Kong	7.339.667	8.126.820
2	Virgin Adaları	615.858	622.566
3	Singapur	722.872	582.668
4	Japonya	705.817	432.530
5	Güney Kore	305.421	396.564
6	ABD	281.987	237.074
7	Tayvan	208.771	201.812
8	Almanya	207.844	207.056
9	Samoa	185.807	156.383
10	Keyman Adaları	166.825	125.509

* Sıralama 2014 yılına göre yapılmıştır.
Çin İstatistik Yıllığı 2015

Tablo 3. Çin'in Türkiye'deki Yatırım Miktarı
(10.000 ABD Doları)

	Çin'in Türkiye Yatırımları	Çin'in Toplam Yatırımları	Çin'in Türkiye Yatırımlarının Toplam Yatırımları İçindeki Payı (%)
2005	2216	6.032.459	0,04
2006	1345	6.302.053	0,0213
2007	984	7.476.789	0,0132
2008	729	9.239.544	0,0079
2009	1864	9.003.267	0,0207
2010	986	10.573.235	0,0093
2011	1485	11.600.985	0,0128
2012	1556	11.171.614	0,0139
2013	4004	11.758.620	0,0341
2014	1272	11.956.156	0,0106

Çin İstatistik Yıllığı 2015-2000

2010 yılında, Türk-Çin ilişkilerinde çok önemli bir gelişme olarak Çin Başbakanı Wen Jiabo'nun Türkiye ziyaretinde "Stratejik İşbirliği İlişkisi Kurulmasına ve Geliştirilmesine İlişkin Ortak Bildirge" karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Bu ziyaret sırasında, ikili ticaret ilişkilerinde ABD Doları yerine Yuan ve TL'nin kullanılması kararı alınmıştır (Çolakoğlu, 2012: 60) ve ikili ticaret hacmine ilişkin olarak 2015 yılı için 50 milyar dolar ve 2020 yılı için 100 milyar dolar

hedefleri konulmuştur.³⁶ Bu çerçevede, Çin ve Türk bankaları arasında işbirliği, Çin fuarlarına katılımın desteklenmesi ve karşılıklı vize kolaylaştırma çalışmaları da gündeme alınmıştır (Atlı-Ünay, 2014: 24).³⁷ İzleyen yıllarda, iki ülke arasında üst düzey ziyaretler devam etmiştir. Şubat 2012’de, Çin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Xi Jinping Türkiye’ye gelmiştir ve aynı yılın Nisan ayında, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Çin’i ziyaret etmiştir ve bu ziyaret sırasında Sinop’ta inşa edilmesi düşünülen nükleer santral konusunun ele alınmasının yanında, Suriye ve Arap Baharı konularında mutabık kalınması dilekleri iletilmiştir.³⁸

Çin’in 2008 yılından itibaren yaşanan küresel finansal krizin etkileriyle oluşan yeni dinamiklere uyum sağlamak amacıyla aldığı önlemlerden biri, 2013 yılı sonuna doğru açıkladığı ve özellikle “Yeni İpek Yolu” ve “Deniz İpek Yolu” projeleriyle gündeme gelen “Bir Kuşak, Bir Yol” (One Belt, One Road) adı verilen Avrasya’ya açılma politikasıdır. Çin Büyükelçisi Yu, “Bir Kuşak, Bir Yol” projesinin, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında toplam 65 ülkeyi bir araya getireceğini ve dünya ekonomisinin yüzde 21’ini kapsayacağını ifade etmiştir.³⁹ Projenin güzergâhında Türkiye de bulunmaktadır, hatta Büyükelçi Yu, projenin üçü deniz, ikisi kara yolu olmak üzere toplam beş güzergâh içereceğini ve her yolun mutlaka Türkiye’den geçeceğini vurgulamıştır.⁴⁰ Bu proje açısından Türkiye’nin jeopolitik ve jeoekonomik yeri eşsizdir ve sahip olduğu ekonomik güç de önemlidir (Zou, 2015: 20). Bu proje çerçevesinde, Türkiye ile Çin’in ticaret hacminin ve Çin’in Türkiye’deki yatırımlarının önemli derecede artması beklenmektedir. Bu durum, 1990’ların ortasından itibaren Türkiye’nin Çin’e karşı büyüyen ticaret açığının kapanmasını ve oluşan güzergâh boyunca Türkiye’nin yeni yatırım alanları bulmasını mümkün kılacaktır. Ayrıca, Çinli resmi makamlar Sincan Uygur Özerk bölgesinin İpek Yolu’nun başlangıç noktası olarak projedeki önemini altını çizmektedirler.⁴¹ “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin, Uygur sorunu ve NATO’nun baskıları gibi sorunlar yüzünden belirsizlikler içerse de Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesini sağlayacağı açıktır.⁴² Türkiye’nin Çin Büyükelçisi Ersoy, Türkiye’nin 2013 yılında faaliyete geçmiş olan Marmaray Tüneli, Edirne-Kars Hızlı Tren projesi ve “Orta Koridor” olarak adlandırılan Avrupa, Kafkaslar, Orta Asya ve Uzak Doğu’yu birbirine bağlayan hattın bir parçası olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesinin İpek Yolu’nun yeniden inşasında önemli rol oynayacağını ve “Bir Kuşak Bir Yol” projesine eklenilebileceğini ifade etmiştir.⁴³ Ayrıca, 2008 yılında İpek Yolu boyunca ticareti canlandırmak ve sınır geçişlerini hızlandırmak amacıyla, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı inisiyatifiyle başlatılan “Kervansaray Projesi” de süreçte benzer bir rol oynayacaktır.⁴⁴

Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Çin’e ilk ziyaretini 2015 yılının Temmuz ayı sonunda beraberinde Bakanlar ve yaklaşık 100 iş adamından oluşan bir heyetle birlikte yapmıştır.⁴⁵ Bu ziyaret, Uygur Türklerinin Ramazan’da dini görevlerini yerine getirmelerinin Çin otoriteleri tarafından kısıtlanması haberleri nedeniyle Haziran ayının sonunda Türkiye’de yaşanan protestoların akabinde gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet

³⁶ 2015 yılı hedefinin tutturulamadığı Tablo 1’de görülmektedir.

³⁷ Türkiye’deki ilk Çinli banka, 2015 yılının ortasına doğru Tekstil Bankası’nın hisselerini satın alan Çin Sanayi ve Ticaret Bankası (ICBC) olmuştur (*HaberTürk*, 25.05.2015) ve 2016 yılının başında BDDK tarafından belirtildiği üzere The Banker Dergisi’ne göre 2015 yılında dünyanın en büyük dördüncü bankası olan Bank of China Türkiye’de lisans alması için gerekli evrakları tamamlamıştır (*Hürriyet*, 08.04.2016).

³⁸ Ziyaret sırasında, Türkiye ile Çin arasında “Nükleer Enerjinin Barışçıl Amaçlarla Kullanımına İlişkin İşbirliği Anlaşması” ile nükleer enerji alanında işbirliğini içeren niyet mektubu imzalanmıştır. <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ve-cinden-nukleerde-isbirligi-anlasmasi-20307223>, (27.03.2016).

³⁹ <http://www.haberler.com/ipek-yolu-nda-bir-kusak-bir-yol-projesi-7249703-haber/>, (29.03.2016).

⁴⁰ *Milliyet*, 27.04.2015, (29.03.2016).

⁴¹ *China Daily*, 13.01.2015, (27.03.2016).

⁴² *Hürriyet Daily News*, 19.02.2015, (22.03.2016).

⁴³ *China Daily*, 13.11.2015, (11.03.2016).

⁴⁴ <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-projeler/ipek-yolu-girisimi-ve-kervansaray-projesi>, (02.04.2016).

⁴⁵ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150728_erdogan_cin_ziyaret

Başkanı Xi Jinping ile görüşmesinde, terörün her çeşidine ve Çin'in egemenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden her türlü tehdide karşı olduğunu ifade etmiştir. İki ülkeyi zaman zaman karşı karşıya getiren ve gerginliklere yol açan en önemli sorun, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygur Türklerine ilişkin politikalarıdır.⁴⁶ Bu çerçevede, Çin'in bölgede yaşayan Uygur Türkleri üzerinde dini ve kültürel baskı kurduğu ve bölgeye Han Çinlilerini yerleştirerek bir tür asimilasyon politikası uyguladığı ifade edilmektedir. Öte yandan, Çin bölgede uyguladığı politikaları, Doğu Türkistan'da bağımsız bir devlet kurmayı hedefleyen ve terör örgütü ilan ettiği Doğu Türkistan İslam Hareketi'ne karşı önlem olarak meşrulaştırmaktadır.⁴⁷ Çin bu konuyla ilgili Türkiye'den teröre karşı ortak bir tavır beklemektedir ve 2009 yılının Temmuz ayında bölgede yaşananların iki ülke arasında ciddi gerilime neden olması dışında genel olarak Türkiye bu tavrı göstermektedir (bkz. Kadılar-Leung, 2013: 131-132, Tao, 2013:3). İki taraf arasındaki resmi görüşmelerde Uygur Türklerinin iki ülke arasında bir köprü oluşturması gerektiği vurgulanmaktadır (Çolakoğlu, 2012: 56, 59); ancak bölgeden gelen haberlerin yoğunlaşması durumunda Türkiye'de Çin'e karşı protestolar gerçekleştirilmektedir ve Çin Hükümeti de karşılık olarak terör vurgusu üzerinden yaptığı açıklamaları sürdürmektedir. 13 Kasım'da Paris'te yaşanan terör saldırılarının gölgesinde Antalya'da 15-16 Kasım 2015'te gerçekleşen G20 Zirvesi'ne katılan Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin'in de terörden muzdarip olduğunu ifade etmiştir ve terör konusunda "çifte standartlar" olduğunu vurgulamıştır.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği Çin ziyaretinde, iki ülkenin güvenlik ve hukuki yaptırım konularında işbirliği yapması konusu da gündeme gelmiştir. 2000'lerin başından itibaren Türkiye ile Çin arasında Milli Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı seviyesinde pek çok askeri temas gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen askeri temaslarda Türkiye'nin temel amacı teknoloji transferi olmuştur (Çolakoğlu, 2012: 62). Bu çerçevede, Türkiye Eylül 2013'te uzun menzilli füze sistemi almak için Çinli bir şirketle anlaşmıştır; ancak Türkiye ve Çin'in askeri açıdan yakınlaşmasını istemediği bilinen NATO tarafından bu anlaşma onaylanmamıştır. Eylül 2014'te, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın belirli anlaşmazlıklar nedeniyle füze alımının Çinli firmadan yapılması konusunun yeniden değerlendirileceği açıklamasını yapmasıyla anlaşma askıya alınmıştır ve Antalya'daki G20 zirvesinden önce Türkiye ihaleyi iptal ettiğini açıklamıştır.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2015 yılında yaptığı Çin ziyareti sırasında Türkiye'nin hem daha çok Çin yatırımını Türkiye'ye çekmek hem de Türkiye'yi Asya ile Avrupa arasında köprü olarak konumlandırmak için Çin'in "Bir Kuşak, Bir Yol" projesine verdiği önemi de ifade etmiştir. Çin'in altyapı, enerji, iletişim, finans ve havacılık gibi alanlarda Türkiye'de yatırımlarının artmasının beklendiği ifade etmiş⁵⁰ ve 2014 yılında, Çin'in önderliğinde oluşturulan ve Dünya Bankası'na rakip olacağı düşünülen Asya Altyapı Yatırım Bankası'na katılım için Türkiye'nin yüzde 2,6 payla imza atmış olmasının bu anlamda önemli bir gelişme olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Ziyaret çerçevesinde, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Jinping ile birlikte Çinli ve Türk iş adamlarını bir araya getiren Türk-Çin İş Forumu'na katılmıştır ve Huawei firmasını ziyaret etmiştir.⁵² Ayrıca, Cumhurbaşkanı Erdoğan, özellikle Türkiye'nin üçüncü nükleer santral projesini vurgulayarak iki

⁴⁶ Bölge Çin için ekonomik açıdan önemlidir. Çin 2014 yılı sonunda bölgede ham petrol bulunduğunu açıklamıştı ve bölgenin Çin'in petrol ve doğal gaz üretim üssü olması için yatırımlara başlamıştır. <http://www.dw.com/tr/sincana-yat%C4%B1r%C4%B1mlar-h%C4%B1zland%C4%B1/a-15996537>, (10.04.2016).

⁴⁷ *The Diplomat*, 17.11.2015, (08.04.2016).

⁴⁸ a.g.e

⁴⁹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151116_cin_fuze_turkiye, (05.04.2016).

⁵⁰ *The Diplomat*, 30.06.2015, (09.03.2016).

⁵¹ *HaberTürk*, 17.01.2016, <http://euweb.aiib.org/html/aboutus/introduction/Membership/?show=0>, (15.04.2016).

⁵² <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/34023/cin.html>, (12.03.2016).

ülkenin karşılıklı enerji yatırımlarını ve üçüncü ülkelerdeki inşaat sektöründeki ortaklıklarını arttırmaları dileklerini iletmiştir.⁵³ İlişkilerin daha da gelişmesini sağlamak amacıyla bir Türk-Çin üniversitesinin kurulması konusuna verilen önemi ifade etmiş ve 2014 yılında dünya çapında 100 milyonu aşan Çinli turist sayısı düşünüldüğünde Türkiye'ye gelen 200 bin Çinli turist sayısının az olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴ Bu konularda, ziyaretten birkaç ay son gerçekleştirilen son G20 Zirvesi'nde imzalanan ve "Yeni İpek Yolu" ve "Deniz İpek Yolu" projeleriyle uyumlu olan yedi anlaşmanın katkısının olması beklenmektedir.⁵⁵ Ayrıca, 2016 yılının Şubat ayının sonunda, Türkiye ile Çin arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla başbakan yardımcıları düzeyinde bir istişare mekanizması olarak "Hükümetler Arası İşbirliği Komitesi" kurulmuştur ve komitenin eş başkanlığına Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek getirilmiştir.⁵⁶ Bu tür gelişmeler, iki ülke arasında sorunlar olmasına ve bölgesel konulara ilişkin farklı taraflarda yer alıyor olmalarına rağmen, Türk-Çin ekonomik ilişkilerinin gelecekte daha da gelişeceğinin göstergesidir.

Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin gelişmesi farklı derecelerde olsa da iki ülke açısından da önem taşımaktadır. İlişkilerin istenilen seviyede geliştirilebilmesi için özellikle Türkiye'nin Çin'in yükselişinin önemini kavramasının yanında, Çin'i de daha iyi tanınması gerektiği de vurgulanmaktadır (Tao, 2009: 72). Benzer şekilde, Çin'in de Türkiye'yi daha iyi tanınması önemlidir ve bu anlamda karşılıklı resmi ziyaretlerin artmış olması olumlu bir gelişmedir. Öte yandan iki ülkenin birbirini daha iyi tanınması için resmi ziyaretlerin yeterli olmadığı ve ziyaretler dışındaki platformların kısıtlı olduğu, bu nedenle yeni ağlar, değişim programları, enstitüler ve düşünce kuruluşları oluşturarak karşılıklı ilişkilerin resmi olmayan yollar üzerinden de geliştirilmesinin uygun olacağı ifade edilmektedir (bkz. Kadılar-Leung, 2013: 134). Türk-Çin ilişkilerini geliştirmek amacıyla bu çerçevede de adımlar atılmaya başlanmıştır. Gelişen ekonomik ilişkilerin yanında, 2012 yılının Türkiye'de "Çin Kültür Yılı" ve 2013 yılının Çin'de "Türk Kültür Yılı" olarak kutlanması ve karşılıklı olarak düzenlenen diğer etkinlikler özellikle 2010 yılından itibaren iki ülke arasındaki kültürel yakınlaşmada önemli rol oynamaktadır.⁵⁷

---

⁵³ 24 Kasım 2014 tarihinde, üçüncü nükleer santral projesine ilişkin olarak Türk Elektrik Üretim A.Ş. ile Çinli Devlet Nükleer Güç Teknolojisi Şirketi (SNPTC) ve ABD'li Westinghouse Elektrik Şirketi arasında müzakerelere başlamak amaçlı işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

http://www.snptc.com.cn/en/index.php?optionid=922&auto_id=16016, (11.04.2016).

⁵⁴ <http://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-turkiye-cin-is-forumu-toplantisinde-konustu-196467.html>, (03.04.2016).

⁵⁵ 2015 G-20 Zirvesi sırasında Türkiye ile Çin arasında imzalanan anlaşmalar arasında, Edirne-Kars Yüksek Hızlı Tren projesi çerçevesinde hazırlanan "Demiryolu İşbirliği Anlaşması" ve "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" bulunmaktadır. <http://www.memurlar.net/haber/547612/>, (05.04.2016).

⁵⁶ *Milliyet*, 25.02.2016, (09.04.2016).

⁵⁷ <http://www.silktrek.com/content/2014-10-23-384>, (28.03.2016).

SONUÇ

İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin 1971 yılında başlamasından bu yana, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler, her ne kadar daha çok yakınlaşmanın mümkün olduğu düşünülse de, oldukça gelişmiştir. 1980'lerde iki ülkenin de dışı açılma politikaları uygulamasıyla başlayan ekonomik ilişkilerin potansiyelin altında olduğu hem iki tarafın resmi makamlarınca kabul edilmekte hem de uzmanlar tarafından ifade edilmektedir. Bu durum, özellikle 1990'ların ortasından itibaren Türkiye'nin Çin'e karşı verilen ticaret açığının büyümesi ve iki ülkenin karşılıklı yatırımlarının yeterli seviyede olmaması düşünüldüğünde, özellikle Türkiye'nin zararına olmaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren ekonomik gücünü çok arttırmış bir ülke olarak Çin, ekonomik beklentilerden çok yükselen bölgesel gücü nedeniyle Türkiye ile ilişkilerini belirli bir seviyede tutmak istemektedir. Türkiye ise Çin ile ilişkilerini geliştirirken hem ekonomik hem de siyasi hedefler belirlemiştir. Öncelikli olarak diğer ülkeler gibi büyük Çin pazarında yer edinmek ve zamanla artan Çin yatırımlarını çekmek Türkiye'nin en önemli ekonomik beklentileridir. Çin'in artan ekonomik gücüyle birlikte yükselen bölgesel ve küresel bir güç olması nedeniyle de ilişkilerin geliştirilmesi durumunda uluslararası düzene ilişkin konularda Çin'in Türkiye'nin yanında olacağı düşünülmüştür.

Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin istenilen seviyede olmasa da özellikle 2000'lerin başından itibaren geliştiği görülmektedir. Öte yandan baştan beri Türkiye'nin Çin ile ilişkilerinden siyasi beklentilerini karşılamış olduğunu söylemek zordur. Kıbrıs sorunu, Kosova, Bosna-Hersek, Karabağ ve PKK gibi konularda Çin, Türkiye'nin yanında yer almamıştır ve Ukrayna'dan satın aldığı hurda uçak gemisini Türkiye'yi zor durumda bırakarak ve taahhütlerini yerine getirmeyerek Boğazlar'dan geçirmiştir. İki ülke arasında özellikle 2000'lerin başından itibaren ilişkilerin gelişmesiyle zaman zaman gerilimlere yol açan Uygur sorununun çözülmesi ilişkilerin gelişmesi açısından önem taşımaktadır. Son dönemde de Suriye ile ilgili olarak Rusya ile birlikte hareket eden ve bunu BM Güvenlik Konseyi'ndeki vetolarıyla gösteren Çin yine Türkiye'nin karşısında yer almıştır. Bu durum, 2015 yılının sonuna doğru Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi sonrasında Çin Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin terörle mücadeleye zarar verdiği şeklindeki açıklamasıyla da bir kere daha ortaya çıkmıştır.

Çin Dışişleri Bakanlığı'nın uçak krizine ilişkin Türkiye aleyhine açıklamasının yanında, Çin'in resmi görüşünü ifade ettiği düşünülen *Global Times*, Türkiye ile Rusya arasında yaşanan krizin Soğuk Savaş'ın bitmesinden beri yaşanan en kritik zamanlar olarak görülebileceğini belirtmiştir. İzleyen günlerde, aynı gazetede Rusya'nın bu krizi derinleştirmeyeceği ifade edilmiştir. *South China Morning Post* gazetesi Çin'in bu krizde aracı olmayacağını vurgularken Çin Dışişleri Bakanlığı, krize ilişkin olarak Çin'in Rusya yanında yer aldığını gösteren ancak Türkiye açısından düşünüldüğünde, özellikle de Rusya'nın tepkileriyle karşılaştırıldığında, ılımlı sayılabilecek bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada, olaya ilişkin olarak Türkiye'ye doğrudan saldırı ifadeleri yerine, Rus uçağını düşürerek Türkiye'nin terör ile uluslararası mücadeleye zarar verdiği ifade edilmiştir. Bu resmi açıklamayı, Türkiye-Rusya krizi yüzünden Çin'in Türkiye ile ilişkilerini, özellikle de ekonomik ilişkilerini, bozmak gibi bir niyeti olmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Çin tarafından yapılan Türkiye ile ilgili yeni vize düzenlemelerinin de sadece Türkiye ile Rusya arasındaki kriz yüzünden alınmış bir karar olmaması yüksek ihtimaldir. Bir başka deyişle, Türkiye ile Rusya arasındaki krizin Türk-Çin ilişkilerini olumsuz şekilde etkileyeceği düşünülmemektedir. Karşılıklı resmi ziyaretlerde ve tarafların bir araya geldiği uluslararası organizasyonlarda Çin, Türkiye'ye teröre karşı birlikte hareket etme konusunda yaptığı vurguyu sürdürecektir ki bu vurguda Türkiye-Rusya krizine gönderme yapmaktan çok Uygur sorunu daha ön planda olacaktır.

ÇHC kurulduğundan beri Rusya ile ilişkileri hep inişli çıkışlı olmuştur; ancak Türkiye ile Çin arasındaki ilişkiler başladığı günden beri hep gelişme göstermiştir ve iki ülke arasında çok

yakınlaşma ya da aşırı kopma dönemleri yaşanmamıştır. Bu nedenle, her ne kadar Çin Ortadoğu’da enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Rusya ile birlikte hareket ediyor olsa da Türkiye ile Rusya arasındaki kriz sonrasında Türk-Çin ilişkilerinin de bozulacağı düşünülmektedir. 2015 yılının ortasına doğru, Çin Büyükelçisi Yu’ya Türkiye ile Çin’in Suriye konusundaki anlaşmazlıklarının “Bir Kuşak, Bir Yol” projesi üzerinde olumsuz etkileri olup olmayacağı sorulduğunda, Büyükelçi “Hiçbir sorun ilelebet sürmez.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁸ Büyükelçinin bu ifadesi, Türkiye ile Rusya arasındaki kriz için de geçerli olacaktır. Öte yandan, bu krizin etkileri dışında, Türk-Çin ilişkilerinin istenilen düzeyde gelişmesi için iki ülke arasındaki ticaretin daha dengeli hâle gelmesi, karşılıklı olarak yatırımların arttırılması ve Uygur sorununun çözülmesi önemlidir. Bunları başarmak için de Türkiye ve Çin’in birbirini daha iyi tanması ve bu çerçevede iki ülke arasında resmi ziyaretlerin devam etmesi, ayrıca resmi olmayan iletişim yollarının da geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Atlı, A., Ünay, S. (2014). “Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri”, *Analiz*, Sayı: 96.
- Bramall, C. (2009). *Chinese Economic Development*, Routledge, Londra ve New York
- Çolakoğlu S. (2012), “Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?” *Ortadoğu Analiz*, Eylül, Cilt:4, Sayı:45, ss.53-66
- Dellios, R., Yılmaz, N. K. (2008). “Turkey and China: A Study in Symmetry”, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 13-30.
- DEİK (2009). Çin “Yükselişi Anlamak”, https://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/1240/%C3%87in_2009_Y%C3%BCkseli%C5%9Fi_Anlamak.html, 13.03.2016
- Eder, T. S. (2014). *China-Russia Relations in Central Asia*, Springer VS, Almanya.
- Ekrem, E. (2012). *Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 yılı (1971-2011)*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara
- Garver, J. (2016). *China’s Quest- The History of the Foreign Relations of the People’s Republic of China*, Oxford University Press, ABD.
- Gökten, K. (2012). *Çin Yüzyılımı Anlamak, Afyon Savaşlarından Bugüne Çin’in Dönüşümü*, Notabene Yayınları, Ankara.
- Güneş, E. (2015). “Çin -Rusya İlişkilerindeki Asimetrik Denge ve Amerika Birleşik Devletleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:70, No: 4, ss. 839-867.
- Hsu, J., Soong, J. (2014). “Development of China-Russia Relations (1949-2011)”, *The Chinese Economy*, Cilt: 47, Sayı: 3, ss. 70-87.
- Kadılar, R., Leung, A. K.P. (2013). “Possible Turkish-Chinese Partnership on a New Silk Road Renaissance by 2023”, *Turkish Policy Quarterly*, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 125-137.

⁵⁸ *Milliyet*, 27.04.2015, (29.03.2016).

- Macfarquhar, R. (2011). The succession of Mao and the end of the Maoism, 1969-1982, *The Politics of China, Sixty Years of the People's Republic of China* içinde, (ed.) Roderick Macfarquhar, Cambridge University Press, ABD, pp.246-336
- Meisner, M. (1999). *Mao's China and After, History of the People's Republic*, The Free Press, New York.
- Naughton, B. (2007). *The Chinese Economy: Transitions and Growth*, The MIT Press, ABD.
- Sezen, S. (2009). *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, TODAİE, Ankara.
- Tao, Z. (2009). "Uncertainty and Ambiguity: Turkey's Perception on the Rise of China", *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 66-79
- Tao, Z. (2013). "An Alternative Partner to the West? Turkey's Growing Relations with China", Middle East Institute, <http://www.mei.edu/content/alternative-partner-west-turkey%E2%80%99s-growing-relations-china>, 09.04.2016.
- Ünay, S. (2015). "Turkey and Shanghai Cooperation Organization" http://www.dailysabah.com/columns/sadik_unay/2015/08/15/turkey-and-shanghai-cooperation-organization, 13.04.2016
- Zou, Z. (2015). "Sino-Turkish Strategic Economic Relationship in New Era", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 14, Sayı: 3, ss.13-25.

İnternet Kaynakları

- AIIB (Asya Altyapı Yatırım Bankası) (tarihsiz), "Signing and Ratification Status of the AOA of the AIIB", <http://euweb.aiib.org/html/aboutus/introduction/Membership/?show=0>, Erişim Tarihi: 12.04.2016
- BBC (16.09.2015), "Rusya Suriye'de ne amaçlıyor?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150916_suriye_rusya-jonathan_marcus_analiz, Erişim Tarihi: 21.03.2016
- BBC (4.12.2015), "Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu, Erişim Tarihi: 18.03.2016
- BBC (15.12.2015), "Reuters'a göre Rusya-Türkiye krizinde tarafların kozları", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151215_rusya_turkiye, Erişim Tarihi: 18.03.2016
- BBC (16.11.2015), "Çin'den füze alımından vazgeçilmesi ne anlama geliyor?", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151116_cin_fuze_turkiye, Erişim Tarihi: 05.04.2016
- BBC (29.07.2015), "Erdoğan'ın Çin ziyaretinde 'ana gündem ekonomi'", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150728_erdogan_cin_ziyaret, Erişim Tarihi: 09.04.2014
- ÇİN İSTATİSTİK BÜROSU (2002-2015), "İstatistik Yıllıkları" <http://www.stats.gov.cn/english/statisticaldata/AnnualData/>, Erişim Tarihi: 14.04.2016

- DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (tarihsiz), “Türkiye - Çin İş Konseyi”, http://www.deik.org.tr/Konsey/38/T%C3%BCrkiye_%C3%87in.html, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- DW (Deutsche Welle Türkçe) (04.06.2012), “Sincan'a yatırımlar hızlandı”, <http://www.dw.com/tr/sincana-yat%C4%B1r%C4%B1mlar-h%C4%B1zland%C4%B1/a-15996537>, Erişim Tarihi: 10.04.2016
- SNPTC (25.11.2014), “SNPTC, Westinghouse and Turkey Electricity Generation Company Signed Turkey NPP Cooperation Memo”, http://www.snptc.com.cn/en/index.php?optionid=922&auto_id=16016, 11.04.2016
- T.C.CUMHURBAŞKANLIĞI (28.07.2015), “Yurtdışı Ziyaretler-Çin”, <http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/34023/cin.html>, Erişim Tarihi:12.03.2016
- T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI (tarihsiz), “Uluslararası Doğrudan Yatırımlar İstatistikleri” http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/yatirim/uluslararasiYatirim/uluslararasi-dogrudan-yatirim?_adf.ctrl-state=7qw62llz8_942&_afLoop=620581156026184&_afWindowMode=0&_afWindowId=null#!%40%40%3F_afWindowId%3Dnull%26_afLoop%3D620581156026184%26_afWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3D1cw7ubjhu7_4, Erişim Tarihi: 28.03.2016
- T.C. GÜMRÜK ve TİCARET BAKANLIĞI (21.11.2013), “İpek Yolu Girişimi ve Kervansaray Projesi”, <http://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-projeler/ipek-yolu-girisimi-ve-kervansaray-projesi>, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- T.C. PEKİN BÜYÜKELÇİLİĞİ (16.03.2016), “Türk-Çin İlişkileri”, <http://pekin.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121262>, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- TRTHABER (30.07.2015), “Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu toplantısında konuştu”, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-turkiye-cin-is-forumu-toplantisinda-konustu-196467.html>, Erişim Tarihi: 03.04.2016
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) (tarihsiz), “Dış Ticaret İstatistikleri” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim Tarihi: 16.03.2016
- “Çin-Türkiye İlişkileri Parlak bir Geleceğe Koşuyor” (23.10.2014), <http://www.silktrek.com/content/2014-10-23-384>, Erişim Tarihi: 28.03.2016
- “Hızlı trende kesim-2 inşaatını Çinli Crcc-Cengiz İnşaat konsorsiyumu kazandı” (25.07.2006), <http://www.haberler.com/hizli-trende-kesim-2-insaatini-cinli-crcc-cengiz-haberi/>, Erişim Tarihi: 01.04.2016
- “Rusya: Türk Akımı ve Akkuyu da yatırımlara dahil edilebilir” (tarihsiz), <http://www.haberplatosu.com/rusya-turk-akimi-ve-akkuyu-da-yatirimlara-dahil-edilebilir/4597/>, Erişim Tarihi: 12.04.2016
- “İpek Yolu'nda "Bir Kuşak Bir Yol" Projesi” (28.04. 2015), <http://www.haberler.com/ipek-yolu-nda-bir-kusak-bir-yol-projesi-7249703-haberi/>, Erişim Tarihi: 29.03.2016
- “G20'de 215 milyar dolarlık ticaret köprüsü kuruldu” (18.11.2015), <http://www.memurlar.net/haber/547612/>, Erişim Tarihi: 05.04.2016

Gazeteler ve Dergiler

- “Çin’e yerleşen Türk şirketleri”. (01.08.2004). *Capital*, <http://www.capital.com.tr/capital-dergi/cine-yerlesen-turk-sirketleri-haberdetay-1494>, Erişim Tarihi: 16.03.2016
- “One Belt, One Road’ projects get approval”. (13.01.2015). *China Daily*, http://www.chinadaily.com.cn/china/2015-01/13/content_19309666.htm, Erişim Tarihi: 27.03.2016
- “Ankara working closely with Beijing to expand ties: Turkish ambassador”. (13.11.2015). *China Daily*, http://europe.chinadaily.com.cn/china/2015-11/13/content_22447216.htm, Erişim Tarihi: 11.03.2016
- “Çin’den gelen yatırım yüzde 47 arttı”. (08.10.2014). *Dünya E-Gazete*, <http://www.dunya.com/ekonomi/dis-ticaret/cinden-gelen-yatirim-yuzde-47-artti-240961h.htm>, Erişim Tarihi: 17.03.2016
- “Putin faces tough choice after jet downed”. (25.11.2015). *Global Times*, <http://www.globaltimes.cn/content/954739.shtml>, Erişim Tarihi: 13.04.2016
- “Russia has no incentive to press Turkey conflict”. (01.12.2015). *Global Times*, <http://www.globaltimes.cn/content/956009.shtml>, Erişim Tarihi: 13.04.2016
- “Çinli ICBC’nin Tekstilbank’ı satın alma işlemi tamamlandı!”. (25.05.2015). *HaberTürk*, <http://www.haberturk.com/ekonomi/para/haber/1082630-cinli-icbcnin-tekstilbanki-satin-alma-islemi-tamamlandi>, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- “Asya Altyapı Yatırım Bankası’nın kurucu ortağı olduk”. (17.01.2016). *HaberTürk*, <http://www.haberturk.com/ekonomi/doviz/haber/1182136-asya-altyapi-yatirim-bankasinin-kurucu-ortagi-olduk>, 15.04.2016
- “Türkiye ve Çin’den nükleerde işbirliği anlaşması”. (09.04.2012). *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ve-cinden-nukleerde-isbirligi-anlasmasi-20307223>, Erişim Tarihi: 27.03.2016
- “Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov Türkiye’ye gelecek” iddiasına Ankara’dan yalanlama”. (09.04.2016). *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/rusya-disisleri-bakani-lavrov-turkiyeye-gelecek-iddiasina-ankaradan-yalanlama-40084729>, Erişim Tarihi: 14.04.2016
- “Rusya ile kriz Çin’e uzandı”. (14.02.2016). *Hürriyet*, http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/jale-ozgenturk_12087259/rusya-ile-kriz-cin-e-uzandi_40054268, Erişim Tarihi: 14.04.2016
- “Crisis with Russia will not continue for a long time”. (11.01.2016). *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/crisis-with-russia-will-not-continue-for-a-long-time.aspx?pageID=238&nID=93664&NewsCatID=353>, Erişim Tarihi: 08.04.2016
- “China’s new Silk Road initiative attracts Turkey’s attention”. (19.02.2015). *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/chinas-new-silk-road-initiative-attracts-turkeys-attention.aspx?pageID=238&nID=78523&NewsCatID=396>, Erişim Tarihi: 22.03.2016
- “Çinli dev banka Bank of China Türkiye yolunda”. (08.04.2016). *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/cinli-dev-banka-bank-of-china-turkiye-yolunda-40084131>, Erişim Tarihi: 12.04.2016
- “China Slams Turkey For ‘Defeating’ International Campaign Against Terrorism By Shooting Down Russian Jet”. (22.12.2015). *International Business Times*,

- <http://www.ibtimes.com/china-slams-turkey-defeating-international-campaign-against-terrorism-shooting-down-2235986>, Erişim Tarihi: 10.04.2016
- “Sino-Turkish consortium wins Algerian contracts”. (24.06.2009). *International Railway Journal*, <http://www.railjournal.com/index.php/news/sino-turkish-consortium-wins-algerian-contracts.html>, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- “Yeni İpek Yolu için Türkiye kilit olacak”. (27.04.2015). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/yeni-ipek-yolu-icin-turkiye-kilit/ekonomi/detay/2050114/default.htm>, Erişim Tarihi: 29.03.2016
- “Suriye savaşına Çin de katılıyor”. (20.11.2015). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/suriye-savasina-cin-de-katiliyor/dunya/detay/2150782/default.htm>, Erişim Tarihi: 05.03.2016
- “Türkiye-Çin ilişkilerinde yeni dönem”. (25.02.2016). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-cin-iliskilerinde-yeni/ekonomi/detay/2199726/default.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2016
- “Rus askeri gemisi İstanbul Boğazı'ndan geçti”. (04.03.2016). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/rus-askeri-gemisi-istanbul-gundem-2204021/>, Erişim Tarihi: 12.04.2016
- “Çin Türkiye'de 15 milyar dolarlık yatırım yapacak”. (30.03.2016). *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/cin-turkiye-de-15-milyar-yatirim/ekonomi/detay/2218452/default.htm>, Erişim Tarihi: 13.04.2016
- “Ecevit, Varyag'ın geçişine izin verdi, çünkü...”. (11.08.2011). *Posta*, <http://www.posta.com.tr/siyaset/YazarHaberDetay/Ecevit--Varyag-in-gecisine-izin-verdi--cunku---.htm?ArticleID=83605>, Erişim Tarihi: 24.03.2016
- “Kayı İnşaat, Çinlilerle Belarus'ta santral yapacak”. (28.09.2009). *Sabah*, http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/09/28/kayi_inaat_cinlilerle_belarusta_santral_yapacak, Erişim Tarihi: 02.04.2016
- “Rusya neden Suriye yönetimini destekliyor?”. (15.10.2011). *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2011/10/15/rusya-neden-suriye-yonetimini-destekliyor>, Erişim Tarihi: 26.02.2016
- “Rusya ekonomisi bu krizi uzun süre kaldıramaz”. (28.12.2015). *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/12/28/rusya-ekonomisi-bu-krizi-uzun-sure-kaldiramaz>, Erişim Tarihi: 12.04.2016
- “China to stay on the sidelines in Turkey-Russia tensions”. (26.11.2015). *South China Morning Post*, <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1883428/china-stay-sidelines-turkey-russia-tensions>, Erişim Tarihi: 10.04.2016
- “After Paris Attacks, China Seeks More International Help Fighting Xinjiang Separatists”. (17.11.2015). *The Diplomat*, <http://thediplomat.com/2015/11/after-paris-attacks-china-seeks-more-international-help-fighting-xinjiang-separatists/>, Erişim Tarihi: 08.04.2016
- “Can China-Turkey Relations Move On?”. (30.06.2015). *The Diplomat*, <http://thediplomat.com/2015/07/can-china-turkey-relations-move-on/>, Erişim Tarihi: 09.03.2016
- “Vizede Çin işkencesi”. (05.02.2016). *Vatan*, <http://www.gazetevatan.com/vizede-cin-iskencesi-911927-ekonomi/>, Erişim Tarihi: 14.04.2016